



گۆقاری ئەكادیمیای کوردی

٢٠٢٥

ژماره ٦٥ - ٢٠٢٥

گۆقاریکی زانستی و هەرزیه

سەرۆکی ئەكادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆقار

هه‌مه‌سه‌هید هه‌سه‌ن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەرپۆه‌به‌ری نووسین

د. پەخشان فەه‌می فەرحو

ده‌سته‌ی پ‌اویژن‌کاران:

پ. د. می‌شیل ایزه‌نبیرگ

پ. د. مارتن فان برونسن

پ. د. جه‌لیلی جه‌لیل

پ. د. سال‌ح ئاکین

پ. د. جه‌ع‌فەر شی‌خولئیسلامی

پ. د. عه‌بدول‌پ‌رحمان ئەداک

پ. د. هاشم ئەحمەدزاده

ده‌سته‌ی نووسه‌ران:

پ. د. قه‌یس کاکل توفیق

پ. د. به‌ختیار سه‌جادی

پ. د. فه‌ره‌اد قادر که‌ریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحه‌ممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عه‌بدولواحید ئیدریس شه‌ریف

پ. ی. د. نه‌وزاد ئەحمەد ئەسوهد

د. له‌زگین عه‌بدول‌پ‌رحمان ئەحمەد

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤاریکی زانستی وەرزییه، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوه دەردەکریت و بایەخ بە توێژینەوهی کوردی لە بواریکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووری کوردی دەدات.

گۆڤارەکه توێژینەوهکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بۆ دەکاتەوه و یەکهەم ژمارەهێ لە ساڵی ۲۰۰۲دا بۆ بوووتەوه.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خویندنی بۆ و توێژینەوهی زانستی حکوومەتی هەریمی کوردستانەوه، بۆ بەرزکردنەوهی پلەهێ زانستی باوەرپێکراوه.

* ریکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەریم عوسمان

* مالبەری گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمیل: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575



پینگه‌ی زمانی کوردی له قوتابخانه ناکوردییه‌کانی شاری هه‌ولیر قوتابخانه‌ی "سریانی و تورکمانی" به نمونه

پ.ی.د. ئازاد عزیز سلیمان
به‌شی زمانی کوردی
کۆلیژی په‌روه‌ده‌ی بنه‌ره‌تی
زانکۆی سه‌لاحه‌ددین
Azad.sleman@su.edu.krd

گه‌شاو معتصم طاهر شریف
به‌شی زمانی کوردی
کۆلیژی زمان
زانکۆی سه‌لاحه‌ددین
Gashaw.m.tahir@gmail.com

پوخته

ئهم تووژینه‌وه‌یه به ناو‌نیشان‌ی "پینگه‌ی زمانی کوردی له قوتابخانه ناکوردییه‌کانی پارێزگای هه‌ولیر تورکمانی و سریانی به نمونه"، هه‌لینجراوی نامه‌یه‌کی ماسته‌ری به‌شی زمانی کوردییه به هه‌مان ناو‌نیشان، که مه‌به‌ستیکه بو زانین و به‌دواداچوونی پینگه‌ی زمانی کوردی و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی و کولتووری و زمانی و نه‌ته‌وه‌یی و ئایینییه‌کان له پارێزگای هه‌ولیر، لهو قوتابخانه‌ی که زمانی کوردی زمانی دوومه، واته زمانی زگماک (دایک) زمانی کوردی نییه، چونکه زمانی کوردی پینگه‌یه‌کی گه‌وره‌ی له شاری هه‌ولیر هه‌یه. زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و کولتوورییه به پێی به‌کاره‌یتانی تاکه‌کان ده‌بیت که له کۆی و چۆن پێویستیان پێی ده‌بیت و ئاستی زانین و تیگه‌یشتیان له چ قوناغیکدایه، گرنگی و شیواز و ره‌فتاریان تا چ راده‌یه‌ک تورکمان و ئاشوورییه‌کان پلانی زمانی کوردییان له هه‌ریمی کوردستان بو ده‌سته‌به‌رکراوه، به بی هه‌چ تانه‌وه‌ی که‌مینه‌کان و پارێزگاریکردنیان وه‌کوو کۆمه‌لگه‌یه‌کی فره‌زمانی. زمانی کوردی لای تورکمان و سریانییه‌کان زمانی دوومه، زمانی یه‌که‌م (دایک، زگماک) نییه، ئهم بابته له نیوه‌نده جیهانییه‌کان بابته‌تیکی زیندووه و قسه‌ی له سه‌ر کراوه، چونکه تیگه‌یشتن له کیشه و گرفتی که‌مینه‌کان و ده‌ستنیشانکردنیان ده‌بیته ده‌روازه‌یه‌ک بو چاره‌سه‌رکردنیان، ئهمه وا ده‌کات په‌روه‌رده و زمان زیاتر گه‌شه‌کردن به‌خۆوه ببینن.

کلله‌وشه: زمانی کوردی، که‌مینه، سریانی، تورکمانی، په‌روه‌رده



پێشهکی

ئهم توێژینهوهیه به ناوێشانی "پێگهی زمانی کوردی له قوتابخانه ناکوردییهکانی شاری ههولێر سریان و تورکمانی به نمونه"، ههولدانیکه بۆ لیۆردبوونهوه له ئاست و پێگهی زمانی کوردی له نیو پیکهاته نهتهوهیه که مینهکان له پارێزگای ههولێر. هاوکات له گهڵ گرنگیدان به زمانی کوردی، پارێزگاری له زمانی دایکی ههردوو نهتهوهی ئاشوور و تورکیش کراوه. گرنگی زمانی کوردی له و قوتابخانهی که زمانی تورکمانی و سریان زمانی یه کهمه، تا چهند تاک (قوتابی) ئاشناهی تییان له گهڵ زمانی کوردی له چ قوناغیکدایه؟ ئهو دهیتا و زانیارییهی که به پێی دهیتای سه رژمیری دانیشتوان له باره ی پیکهاتهکانهوه دهخرینه روو. هۆی هه لێاردنی توێژینهوه که ده گهریتهوه بۆ گرنگی مافی زمانی پیکهاتهکان له هه ریه ک له تورکمانی و سریانیهکان، تا چهند زمانی کوردی له ئاستی بهرپه وهردنی کار و پیشه و به کارهینانیاندا، رێژه و ژماره یان به گوێره ی سه رژمیری دانیشتوان و پلان و سیاسه تی زمانی هه ریمی کوردستان سه باره ت به مافی زمانی که مینهکان و ئهو کیشانه ی که رووبه روویان ده بیتهوه له فیربوونی و زانیی زمانی کوردی که زمانی هاوبه شی پارێزگای ههولێره. رێبازی "وه سفی شیکاری ئاماری" به کار هینراوه. توێژینهوه که له سنووری زانستی زمانه وانی کۆمه لایه تیدایه، که لقیکی زانستی زمانی کاره کییه. له نووسینی ئهم توێژینهوهیه دا زاری کرمانجی ناوه راست به کار هینراوه، سه رچاوه کان له زمانی کوردی و عه ره بی و ئینگلیزی وه رگیراون، به به رنامه ی "SPSS"؛ دهیتا و نمونه کان شیکار کراون. توێژینهوه که جگه له پێشه کی و ئه نجام و سه رچاوه کان، له سی به ش پیک هاتوه: له به شی

یه که مدا باس له پێگهی زمانی و په یوه ندیی نیوان زمان و کۆمه ل، زمان و نه ته وه و مافی زمانی و سیاسه تی زمانی کراوه. له به شی دووه مدا باس له پیکهاته ی هه ریم له رووی نه ته وه یی و زمانی په روهرده یی کراوه له هه ریه ک که مینه و پێوه رهکانی له گه ل نه ته وه و ئایین له پارێزگای ههولێر. له به شی سێیه مدا باسی قوتابیانی تورکمانهکان و سریانهکان له قوتابخانهکانی پارێزگای ههولێر لایه نی کاره کیی توێژینه وه که یه، دهیتای پیکهاتهکان له په روهردهکان و شیکردنه وه ی دهیتایهکان ئه نجام دراوه.

١. پێگهی زمان

١-١. زاراوه ی پێگه

"پێگه" به واتای بارودۆخ و پله و پایه ی شتیکی، یان که سیک، کاتیکی ده خریده پال هه ر شتیکی، یان هه ر زاراوه یه ک و وشه یه ک، دۆخ و پله ی ئهو شته راده گه یه نیته، بۆیه ده کریت بو تریت پێگهی زمانی به واتای دۆخ و پله ی زمان دیت له ده وره به ری به کارهاتوو. زاراوه ی "پێگه" یاخود "دۆخ" له به رانه ر "status" یان "position" ی ئینگلیزی به کار دیت و له زمانی عه ره بییشدا "الحاله-الهیمینه" بۆ "پێگه" به کار دیت.

بۆ ئه وه ی "پێگه" ی زمانی نه ته وه یی له که رتی په روهرده دا به هینتر بیت، یان هه ر که رتیکی دیکه دا، ئه رکی لایه نی په یوه ندیداره که له به رانه بریدا گرنگی به زمانی نه ته وه یی بدن زیاتر له زمانی بیگانه، ئه رکی وه زاره تی په روهرده یه چاودیری پرۆگرامهکانی خویندن بکات له م رووه وه، به تابه تی له قوناغی بنه ره تیدا. بابه تیکی دیکه ش بۆ ئه وه ی پێگهی زمانی نه ته وه یی به هینتر بیت، ئه ویش ناچار کردنی هه مووانه به زانیی زمانی نه ته وه یی له بازاری کاردا، بۆ نمونه هه ر که سیک بچیته بازاری



سەرەکییەکانی جەختکردنەوه لەسەر شیوازی قسەکردنی ستاندارد و ناوەندیکی گرنگی زمانە. "گای کووک" پێی وایە کە پلانداڕیژی زمانی بریتییه لە بڕیاردان لە بارە ی پێگە ی فەرمیی زمانەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان لە بوارە جۆراوجۆرهکاندا وەکوو پەرۆردە و راهیان. لەو قوتابخانە ی هەستیارییان بەرانبەر بە زمانیکی دیاریکراو هەیه، واتە توانای دەربرینیان بەو زمانە دیاری ناکریت، بەلکوو بەکارهێنانی ریزمانی قسەکەر بە نمونە "زمانی ئینگلیزی" دەرکریته بنەما بۆ ئاستی زیرەکیی قوتابییان. پەرۆردە لیکەوتە ی بۆ قوتابخانە تاییهتەکان دەبیت، لێره دا مامۆستایان رۆل یکی گرنگ دەگێرن لە پێگە ی زمانی کوردی لە کەرتی پەرۆردەدا (عبدالرزاق ٢٠٢١: ٨١٤).

١-٣. زمان و کۆمەل

پە یوەندی نیوان زمان و کۆمەل پە یوەندییه کی توکمە و پتەوه بە شیوه یه کە هیچ یه کیکیان لەوی دیکە یان جیا ناکریتەوه، واتە وەک گیان و جەستە ی مرۆڤن. ئەمەش ئەو راستییە دەر دەخات نە زمان بە بی کۆمەل بوونی هەیه، نە کۆمەل بە بی زمانیش بوونی هەیه. هەر وه ها "فوائد مرعی" لە بارە ی پیناسە ی زمانەوه دەلێت: "زمان سیستمیکی هیمایی-سەر بە خۆیه لە ناو کۆمەلدا لە خۆوه سەر هەل دەدات و بۆ مەبەستی لە یه کتر گە یشتن لە نیوان تاکەکانیدا بە کار دیت (مرعی ٢٠٠٢: ٧). سەبارەت بە ناساندنی کۆمەلگە، هەر لەم رۆوهوه کۆمەلگە پیکهاته یه کی کۆمەلایه تییه، لە ژماره یه ک تاکە کەس پیک دیت، بەمەش تاک بەردی بناغە ی دروستبوونی کۆمەلگە یه. هەر بۆیه کۆمەلگە بۆ مانەوه ی پشت بە تاک دەبەستیت و بە بی بوونی تاکەکانی کۆمەلگەکان دادەر ووخین و نامین.

کار لە کوردستاندا، ناچار بکریت کوردی بزانیته، بەمەش هەم بە های زمانی کوردی بەرز دەبیتەوه، هەم هەژمونی زمانی بێگانه لە کۆمەلگای زمانی دایکدا کەم دەبیتەوه (بەرهمی دەنگی زمانەوانیی کوردی ٢٠٢٤: ١٦٨-١٦٩).

١-٢. پە یوەندی پێگە ی زمانی و پەرۆردە
پەرۆردە پە یوەندییه کی راستەوخۆ و کاریگەرییه کی گەوره ی لە سەر پێگە ی زمان هەیه، چونکە پەرۆردە جیگە ی پێگە یاندنی نەوهکانی ولات و گەشه و پیشکەوتنی زمان و فەرهنگی زمانی تاکەکانە. لە دوا ی ژینگە ی خیزان؛ یه کەمین ژینگە ی فیربوون پەرۆردەیه، کە قوتابی بە شیوازیکی پلان بۆ دانراو بە کۆمەلک زانست و زانیاری ئاشنا دەبیت، واتە پەرۆردە ناوەندیکی باش یان ژینگە یه کی باشی سیاسەت و پلانی زمانیه. واتە کەرتی پەرۆردە دەر وازه یه کی گرنگە، تیندا مندا ل دەچیتە ناو کۆمەلگاوه و بە شیوه یه کی کارا زمان بە کار دەهینیت بۆ دۆخەکانی زمان بەو شیوه یه کی کە دەیه ویت، واتە بە "پایتهختی زمان" ناسینراوه و دامەزر او هیه کی کۆمەلایه تی و سیستماتیکییه و بەرپرسە لە گەل دامەزر او هکانی دیکە دا. لە پەرۆردە دا دروستی تاک و پیدانی بە هاکان و ریکخستنی پە یوەندییه کۆمەلایه تییهکانی تاک، لە بەر ئەوه قوتابخانە کۆمەلگە یه کی بچوو کراوه یه و گرنگترین کەناله، بەو هۆیه وه تاک بە کۆمەل وه پە یوهست دەکات (عومەر ٢٠٢١: ٦٢). هەر لە بەر ئەم گرنگییه ی کە هەیه تی، پێویسته ژینگە یه کی لە پیداو یستیهکانی بەرجهسته و نابەرجهسته ژینگە ی دلگیر و چیشتهخانه، گۆرپانی یاری و پاکوخوا یینی و رهنگاو رهنگی ژینگە ی قوتابخانە... هتد) دەسته بەر بکریت. سیستمی پەرۆردە یه کیه که لە هۆکاره



سنووری زمانهوانی تهسکتر بکههوه بۆ ئهوهی وهک پهیرهویکی داخراو له زمان بکۆلنهوه (مهعرووف، ١٩٨٦: ٦١). لیرهدا دهردهکهویت ئهم زانسته خاوهن میژوو و تایبهتمندیی خۆیهتی، ههر وا به بی بنهما و ههرمهکی سهری ههلهداوه، بهلکوو له ئهنجای ههول و کۆششی کۆمهلیک لیکۆلهر و زانا و زمانهوانی بهناوبانگ سهری ههلهداوه و گهشهی بهخۆوه دیوه.

کۆزمانهوانی ئهو زانستهیه له پهیوهندییهکانی نیوان زمان و کۆمهله دهکۆلیتهوه و زانستیکه تیکهلاو له زانستهکانی زمانهوانی و کۆمهلهناسی، چونکه ههردووکیان له کارکردنیاندا کۆمهله به بنهما دادهنن (حهسهن ٢٠١١، ٨٨).

١-٣-٣. خیزانه زمانهکانی جیهان

دابهشکردنی زمان بهسهه خیزان و کۆمهله زماندا کاریکی ئاسان نییه. تاکوو ئیستا زمانهکان بهسهه چوار کۆمهلهدا دابهش کراون که له خوارهوه باسیان دهکهین، ئهم دابهشکردنه ههموو یان زۆربهی زمانهکانی جیهان ناگریتتهوه، چونکه ژمارهی میللهت و نهتهوهکانی جیهان زۆر زۆرن و زمانی جیاوازیی دروست دهبیته بهر ئهو زۆرییه (شوانی ٢٠٠٨: ٥٧). زمانهوانهکان له سهه بنچینه و بناغههی نزیکایهتی زمان و به پیی پهیوهندیی خزمایهتی بهوهی دیارده و وشهی هاوبهش له نیوان زمانهکاندا ههیه و ههر لهم پوهوهوه چهند زمانیک به یهکتر دهبهستیتتهوه و کۆمهله و خیزانه زمان پیک دههینن. پهیوهندیی نیوان زمانهکان تاوهکوو نزیکتر بیته و له پوهی بوونی وشهی هاوبهش و وهک یهک و بوونی تایبهتی و خهسلهتی فرههنگی پهیوهندیی خزمایهتی به لهیهکچوون و نزیکایهتیی دابونهریت و کهلهپوور و کولتووری هاوبهشی

تاک به کۆمهلهگه کاریگهر دهبیته و کۆمهلهگهش به تاک کاریگهر دهبیته (mawdoo.com). بهم پییه تاک پۆلی سهههکی له ناو کۆمهلهگهدا دهبیته که دهتوانیت به هوی بیروکه و داهیتانهکانی؛ کۆمهلهگه بهرهو گۆران و پیشکهوتن ببات و له ههمان کاتیشدا کۆمهلهگه به شیوه گشتیهکهی کاریگهری له سهه تاک دهبیته و بهرهو گۆران و پیشکهوتن دهبات. لیرهدا باسکردنی و ناساندنی کۆمهلهی زمانی یهکیک دهبیته له ههنگاوهکان و یهکیکه له دیارترین چهکه بهرهتیهکانی کۆمهله بهوهی که کۆمهله له کۆمهلیک تاک پیک دیت، زمان و کولتوور و بهرژهوهندیی هاوبهشیان ههیه و پهیوهندیی راستهوخۆ یان ناراستهوخۆ له نیوانیاندا ههیه و بهوهی که بیروبوچوونهکانیان له ریگای ئامرازهکانی پهیوهندییهوه ئالوگۆر دهکهن (سهمیره و میراودهلی ٢٠١٠، ١٠٩-١١٠). ئهگهه کۆمهلهگه تهنها بهوه پیناسه بکریته که کۆمهله کهسهیکن که به شیوهی سیستمیکی کۆمهلهیهتی ریک خراوه، کهم تا زۆر ههر یهکه و خاوهن ژیان و کولتوور و فرههنگی تایبهتی خۆیانن (موحسنى، مهنچههر، ٢٠٠٢، ٨٤).

١-٣-١. کۆزمانهوانی (Sociolinguistics)

وهکوو لقیکی گرنگی زمانهوانی کارهکی کار دهکات. زمانهوانی به شیوهیهکی بهتین به زانسته کۆمهلهیهتییهکانهوه بهسههراوتهوه: بهشیک له لیکۆلهرانی زمانهوانی له ریگهی کۆمهلهناسیهوه لیکۆلینهوه ئهنجام دهدهن، ئهوه بهشهی زمانهوانی پیی دهوتریت زمانهوانی کۆمهلهیهتی. کۆزمانهوانی وهک لقیکی زانستی ههر زوو له لقهکانی دیکهی زمانهوانی جیا بوویهوه، به تایبهتی له دواي سالهکانی سییهوه ههندی له زمانهوانان ویستیان



١-٥. زمانی هاوبهش (Lingua france)

١-٥-١. پیناسهی زمانی هاوبهش

”لینگو فرانکا زاراو هیه کی لاتینییه، له زمانه وانیه کۆمه لایه تیدا به کار هاتوه (Crystal 2008:282) و ”له زمانه وانیدا زمانی هاوبهش به لینگو فرانکا ده ناسریت” (عەلی و عەبدوڵا ٢٠١١: ٦٥). ”هەندێ جار به لینگو فرانکا ده گوتریت ئینترلینگوا (Interlingua) و له زمانی عەرهبییدا زاراو هی ”اللغة المشتركة“ی بۆ به کار دیت (عبدالطوب ١٩٨٥: ١٦٥). دکتۆر وریا عومەر ئەمین دەلیت: ”له زۆر شوینی دیکه ی ئەم جیهانه دا چەن میلله تیکی جیاواز پیکه وه ئەژین، ههریه که زمانی خۆی هیه و پێوهندی له نیوانیاندا هیه. یه کێ لهم زمانه ئەبی به زمانی هاوبهش، به وه هویه وه هه موو له یه ک ئەگه ن، ئەم جوړه زمانه به لینگو فرانکه ناو ئەبری” (ئەمین ٢٠١١: ٨٠). ههریه که یان به پپی بیر و بۆچوون و تیروانیی تایبه تی خۆی پیناسهی زمانی هاوبهشی کردوه. زمانه وان ”ئوتویسپرین” له پیناسهی زمانی هاوبهشدا جهخت له وه دهکاته وه که ”ئهو زمانه یه، له سیفاته زمانیه کانی هەر ههریمیکی دیاریکراو رزگاری بووه” (ئەبو ب ١٩٩٦: ٣٦).

١-٥-٢. ههروه ها زمانی کوردی وهک زمانیکی

هاوبهش له شاری ههولێردا

به وه هویه ی زمانی کوردی پیگه ی خۆی له رووی زانستییه وه پهیدا کردوه، خواستی زۆری پهیدا کردوه و تووژینه وه ی جوړاو جوړ و کاری جوړاو جوړی پی ئەنجام ده دریت. له بهر ئەو دۆخه ی که له ههریمی کوردستاندا هیه له بوونی نه ته وه و رهگه ز و ئایین و کولتووری جیاواز، بۆ بهرده و امیان و مانه وه ی رۆژانه یان له گه ل یه کتر، پیوستیان به زمانیکی هاوبهش هیه، بۆ ئەم رۆلهش زمانی

کوردی بهر ئەم رۆله که وتوه. بۆ سه لماندی ئەو راستیهش، زمانی کوردی شانبه شانی زمانه کانی ناوچه که و کاریگه ریی خۆی نواندوه، که خه لکیکی زمان جیاواز ئاره زوو به فیروون و به کارهینانی زمانی کوردی ده که ن (محمه د ٢٠٢٢: ٢٥٣).

١-٦. زمان و نه ته وه

په یوه ندییه کی به هیز له نیوان زمان و نه ته وه دا هیه، بۆیه لیره دا ئامازه به ههریه که له چه مک و پیناسهی زمان و نه ته وه ده که ی: چه مک ی نه ته وه: بۆ لیکدانه وه ی چه مک ی نه ته وه، فه ره نگی ئوکسفورد نووسیویه تی: ”بریتییه له ویست و چه زی گروو پیکی مرویی، که له رهگه ز، رۆشنیری، زمان... تاد، بۆ پیکهینانی ده ول ته ی سه ره به خۆ هاوبهشی ده که ن” (Charlotte Livingstone 2008:439). وشه ی نه ته وه وه کوو چه مک یکی لای ئینگلیزه کان ”Nation” و لای عه ره به کان ”القوم” و لای کوردیش ”نه ته وه” به کار دیت، ئەمهش ئەوه دهگه یه نیت که چه مک ی نه ته وه به ستراوه ته وه به چه ز و ویستی تاکه کانی کۆمه لگه یه کی هاوبهش له زمان و دابونه ریت و رهگه ز. ”ستار شنکو” له باره ی پیناسه ی نه ته وه وه ده لیت: ”نه ته وه ئەو کۆمه له خه لکانه ن که به درێژایی میژوو دروست بوون و جیگیر بوون. بنه ماکانی نه ته وهش؛ زمان و خاک و ئابووری هاوبهش و ژانی سایکۆلۆژی هاوبهشن” (نه به ز ١٩٨٤: ٧٦). زمان هۆکاریکی گرنگی په یوه ندی کردنه و له چوارچیوه ی کۆمه لدا کاری پی ده کريت. زمان له چوارچیوه ی ژینگه زمانیه که دا بیرو که کان ده رده کات و ئەرکی خۆی له کۆمه لکی دیاریکراو به جی ده هینیت. هەر نه ته وه په کیش زمانی قه لای هیه که شته کانی خۆی پی ده رده بریت. کوردیک به کوردی قسه ده کات بۆ ئەوه ی له گه ل ژینگه و تاکه کانی کۆمه لگه کی



دهكات. پيڤهاتهكان (كهمينهكان) (Minorities) له پرووی زمانه وانیهوه به پيڤهوانه ی چه مکی زۆرینه دیت، له پرووی زاراووه چه ند واتایه کی هیه. له ئینساکلۆپیدیای بهریتانیدا (Encyclopedia Britannica) كه مینه: کۆمه لیک تاکه که سن، جیا ده کرینه وه به رهگه ز یان ئایین یان زمان یان نه ته وه، له ته واری تاکه کانی تری ئه و کۆمه لگه یه ی تیندا ده ژین. له ئینساکلۆپیدیای فه رهنسیدا (Larousse) كه مینه کان: ئه وانن که کاریگه ری و هه میه نه ی که متریان هه یه له چاو زۆرینه، چ له ژماره یان یاخود ده نگیان (یوحنایاقو ٢٠٠٤: ١٢٤-١٢٥). پيڤهاتهكان به و واتایه یه که له پرووی رهگه ز و نه ته وه و ئایین و ئایینزا و زمانه وه هه ر که مینه یه ک له گه ل ئه وه ی دیکه جودایه له نیو ئه و قه واره یه ی تیندا ده ژین. به پێی نه ته وه یه کگرتو وه کان؛ ئه م پيڤهاتهکانه به شیکن له کۆمه لگه، ویستی پاراستنی دابونه ریتی ئیتتی و ئایینی و زمانه وانی و تاییه تمه ندی خویان هه یه له گه ل ئه وانه ی دیکه. له سه ر ئه م بنه مایه چه مکی پيڤهاته واتایه کی دینامیکی هه یه، واته ستاتیکی وشک نییه، به لکوو له زۆر قه واره وه به ره و گۆرانه کاری ده چیت.

١-٦-٢. پرۆژه و یاسای ده ستووری عێراق و یاسای زمانه فه رمیه کان له پرۆسه ی په روه رده و فیڕکردندا
به پێی ئه و ده ستوورانه ی باس کراون، مندالانی قه واره ی هه ری می کوردستان به هه موو پيڤهاته و جوړه کانی پيڤهاته (ئایینی، نه ته وه یی، رۆشنیبری، ده وله تی... هتد)، ده توانن به زمانی دایکی خویان بخوینن. به م پێیه له ده ستووری کۆماری عێراق (٢٠٠٥)، له ماده ی (٤) دا هاتووه که ”هه ردوو زمانی عه ره بی و کوردی زمانی فه رمین له عێراقدا، مافی سه رجه م عێراقیه کان پارێزراره له فیڕکردنی

خوی بگونجینیت، به م شیوه یه هه ستی نه ته وایه تی بۆ مانه وه ی زمان هۆکاریکی گرنه گه. زمانی کوردی یه کیکه له و زمانانه ی که هه ر له کۆنه وه به هۆی داگیرکاری و دراوسییه تییه وه فه شاری زمانه کانی دیکه ی له سه ر بووه، له هه مان کاتیشدا به شیک بووه له شوێرشێ نه ته وه دژ به زمانه کانی دیکه، وه کوو چه کیکی دژی داگیرکه ران به کار هینراوه.

١-٦-١. مافی زمانی و سیاسه تی زمانی
بۆ به یه که وه گریدانی رابردوو به ئیستاوه، دروستکردنی په یوه ندی له نیوان گرووپه کولتوورییه کان، پاراستنی ئه و په یوه ندیه له داها توودا، بۆیه له پال سیمبوله کانی دیکه ی وه کوو نه ریت و پیروزییه کان و یاده وه رییه کان، زمان له پاراستنی ئه و په یوه ندیه دا و کاریگه ری خوی ده نوینیت به شداره. به مانایه کی دیکه: زمان هۆکاره بۆ گریدانی میراتی رابردوو به ئیستاوه، چونکه به بی زمان ئه و میراته توانای مانه وه ی هه یه، که له نه ته وه یه که وه بۆ نه ته وه یه کی دیکه ده گوازیته وه (مسته فا: ٢٠٠٨ ٣٥٨). بیگومان پيڤهاته کان له زۆربه ی کۆمه له کانی جیهاندا بوونیان هه یه، بۆ پاراستنیان پیویستیان به مافی ژیان و پاراستنی کولتور و زمان و ئایین و شارستانیته و... هتد؛ هه یه. مافی پيڤهاته کان پرسیکی ئالۆزه، هه لگری ره هه ندی فه لسه فی و کۆمه لایه تی و ئایینی و سیاسی و یاساییه. (حامید ٢٠١٧: ٢٩). له یاسای پاراستنی مافی پيڤهاته کاند هاتووه حکومه ت مافی یه کسانی و هاوده رفه تی له ژبانی سیاسی و رۆشنیبری و کۆمه لایه تی و ئابووری له ریگای یاسا و سیاسه تی کاریگه ر بۆ ئه و تاکه ی سه ر به پيڤهاته که یه مسۆگه ر ده کات، هه روه ها مافی به شداریکردنیان له وه رگرتنی ئه و بریارانه ی تاییه ته به خویان مسۆگه ر



٢. تاكهكان، ياخود گرووپهكان له هه مان دهوله تدا. ريكخراوی "كۆمهلهی نهته وهكان" يش له سالی (١٩٥٠) دا هه ولی دا بۆ دیاریکردنی چه مکی كه مینه به وهی له بنه رهدا "كۆمه لیکن له دانیشتوانی ناده سه لاتدار، خاوه ن خه سه له ت و كولتووری ئایینی و نه ته وهیی و زمانه وانیی" (خولیر ٢٠٠٤: ١٩). سالی (١٩٩٣) له لیكۆلینه وهیه کی سه نته ری مافی مروّف له نه ته وه یه كگرتو وه كان، ئاماژه ی به پیناسه ی كه مینه كان داوه به وهی "كۆمه له كه سیکی سه ره بخۆن له چوارچیوه ی هه ری می یان ده ولت، كه له نیوه ی كه متری كۆمه له ی دانیشتوانی كۆمه لگه پیک دینن، خاوه ن سروشتی نه ته وهیی هاوبه شن، ياخود ئایینی، ياخود زمانه وانی (هه مان سه رچاوه، ٢٣).

٢-٢. پێوه ری كه مینه كان

له ریی شیکردنه وه و تیگه یشتن له و پیناسانه ی كه بۆی كراوه، ده توانین بگه ینه ئه و ده ره نه نجامه ی دوو ئاست هه یه بۆ ناساندن و تیگه یشتن له كه مینه كان (خزر و جه لال: ٢٠١٧: ١٧-٨٨). یه كه م: په یوه سه ته به ماف و یه كسانی و هاوبه شیکردن له تایبه ته ندیی هاو لاتی یوون له ده وله تی مه ده نیدا، كه ده توانریت چه ند ده سه ته یه کی جیاواز تیكه ل بكریت له گه لیاندا، ئه وه ش له چوارچیوه ی كه مینه كان. به گویره ی ئه م پێوه ره كه په یوه سه ت نییه به ژماره وه، به لكوو په یوه سه ته به ره وش ی ماف و پیناویستییه كانه وه. به لام ئه م پیناسه یه رووبه رووی كیشه یه ك ده بیته وه، چونكه كه مینه كان ده سه ترۆیشتوو و به ده سه لاتترن له هه ندیک له ولاتاندا و خاوه نی زۆرترین ئیمتیازن زیاتر له وانیه ی تر، بۆ نموونه وه ك كه مینه سپییسته كان له ئه فه ریقای باشوور و عه له وییه كانی سووریا.

رۆله كانیان به زمانی دایکیان، وهك توركمانی و سریانی و ئه رمه نی له ده زگاكانی فیرکردنی ده وله تدا مسۆگه ر ده كات به پیی یاسا په ره ده بییه كان یان هه ر زمانیکی دیکه له ده زگای فیرکردنی تایبه تدا (ده سه تووری كۆماری عیراق، ٢٠٠٥). له پرۆژه یاسای (٢٠٠٩/٦/٢٤) دا له په ره له مانی كوردستان په سه ند كراوه، پالپشته به ماده ی (٤) ی ده سه تووری عیراق و له ماده ی (١٤) ی پرۆژه ده سه تووره كه دا ها تووه: "زمانی كوردی و عه ره بی دوو زمانی فه رمین له هه ری می كوردستان، زمانی توركمانی و سریانی دوو زمانی ره سمین له گه ل زمانی كوردی و عه ره ب، له و یه كه كارگیڕییانه دا كه ئه وانیه ی به و زمانه ده دوین زۆره ی دانیشتوان پیک ده هینن، ئه مه ش به یاسا ریک ده خریت" (پرۆژه ی ده سه تووری هه ری می كوردستان، ٢٠٠٩).

٢. پیکهاته ی پاریزگای هه ولیر له رووی نه ته وهیی و زمانی

١-٢. پیناسه ی كه مینه كان

نه ته وه په یوه سه ت ده بیته به "كه مینه" ی رامیاری یاخود رۆشنیری، چونكه نه ته وه كان زۆره ی كات هه موویان یاخود به شیکیان له زیاتر له ده وله تیك ده ژین. "كه مینه" پیناسه ده كریت به وهی گرووپیکن پاشكۆن له ناو گه لیک، كه به كولتوور و خه سه له تی نه ته وهیی یاخود زمانه وانی جیا ده كرینه وه كه ئاره زووی پاریزگار یکردنی ده كه ن (حجر ١٩٨٢: ١١). له یه كێك له بلاو كراوه كانی "كۆمه له ی نه ته وه كان" دا ها تووه ده رباره ی "كه مینه"، به وهی "زنجیره یه كن له كه سانیک، ده گه رینه وه بۆ ره گ و ئایین و زمان، جیاوازن له زۆرینه ی گه ل له ده وله ته كه" ئه وه ش دوو جو ره ده گریته وه:

١. ئه و تاكانه ی یاخود گرووپه كانی ده وله تی بیانی له ناو ده وله تیك.



پنویستی به پاریزگاریلینکردن نییه، به لکوو هه ندیک که مینه ی دهسه لاتدارن و بوونه ته هوی پیشیلکردنی ماف و یه کسانیی بنچینه یی له کومه لدا.

3. جیاوازیی ئیتنی و نه ته وه یی: وه ک باوه که مینه کان ئیین و مه زهه ب و زمانیان جیاوازتره له و زۆرینه یه ی دانیشتوانی ولات پیک ده هینن. به گویره ی هه موو به لگه نامه نیوده وه له تیهه کان، ریک که وتوون له سه ر ئه وه ی هه ر تاکیک له که مینه ئیتنی و نه ته وه یی و ئایینییه کان، ژماره یان هه ر چه ندیک بیت، ئه وانه ها ولاتی ئه و ولاته ن که تیندا ده ژین و پنویسته ببه خاوه نی هه موو ماف و پیداو یستییه ک که ها ولاتیانی زۆرینه بو یان فه راهه م کراوه.

4. هه لو یسته فه ردییه کان: ئه ندامانی که مینه کان دوو ریگه یان بو گوزار شتکردن له ها ولاتیووون و شوناسیان هه یه، یه کیکیان هاوبه شیکردنه له گه ل زۆرینه دا له خواستی نه ته وه یی بو پاریزگار یکردن له و تایبه تمه ندییانه ی دانیشتوانی ده وه له تی پی دهناسر یته وه، دووه مشییان پراکتیزه کردنی بژارده یه له نیوان لایه نگری بو که مینه، یان نه بوونی لایه نگری، هه ندیک له تاکه کان ئاره زوو ی یه کبوون ده که ن له گه ل کومه لگه ی زۆرینه دا.

2-3. پاریزگای هه ولیر

هه ولیر وه کوو شار له رووی میژوو ییه وه دل ی زیندوو ی کوردستان و جیهانه. زیندوو به وه ی کۆنترین شاری جیهانه و تا ئیستا به ئاوه دانی ماوه ته وه، خاوه نی قه لایه کی کۆنه و یه کیکه له کۆنترین له م پاشماوه شوینه وارییه باوه رپیکراوه کانی جیهان، که له دامینی ”مناره ی چۆلی“ هه یه.

شاری هه ولیر یه کیکه له کۆنترین پاریزگاکانی هه ری می کوردستان، که ده که ویتته باکووری پۆژه ه لاتی ولاتی عیراق، وه ک ناوچه کانی تری

دووه م: ئاست و بیرو که ی دووه میان ره چاوی جیاکاریی پروکاریی کومه له که ده کات، که که مینه یه کی ژماره یی پیک ده ییت، جا ئه م جیاکارییه نه ژادی یان ئیتنی یان ئایینی یان زمانی بیت، یاخود جیاکارییه که په یوه ست بیت به شیوه و رهنگ و کولتوو ره وه. لی ره وه بو مان روون ده بیته وه ریکه وتن له سه ر پیناسه یه ک چه ند کاریکی قورسه که ببیته جیگه ی ره زامه ندیی هه موو که مینه کان، به لام ده توانریت پشت ببه ستریت به و پیوه رانه ی که کومه لی نیوده وه له تی له سه ری ریک که وتوون له وه سفکردنی که مینه کان که له توانایدایه زۆربه ی زۆری که مینه کان بگریته وه و برییتیه له:

1. ژماره ی که مینه کان: به پی ئه م پیوه ره ده بیت که مینه کان له به رانه ر دانیشتوانی دیکه دا ژماره یان که متر بیت که زۆرینه پیک ده هینن، به لام ده کریت هه ندیک حاله ت هه بیت له به شیک له ده وه له تاندا، که هیچ ده سه ته و گرووپیک زۆرینه پیک نه هینیت، که مینه کانیش له رووی ژماره و قه باره وه لیکتر نزیک بن، یان قه باره ی که مینه که له و زیاده یه بیت که بواری پی دهریت تایبه تمه ندییه ناوازه کانی خویان پیک بهینن. باشتره بلین نابیت به پی یاساکانی کومه لگه ی نیوده وه له تی بیت که خوی له به لگه نامه کانی نه ته وه یه کگرتوو ده کان و مافی مرؤفا ده بینیته وه و نا کریت هیچ که مینه یه ک ژماره ی هه ر چه ندیک بیت، به شیوه یه ک له شیوه کان تووشی چه وساندنه وه یان خراپ مامه له کردن ببه وه، پیویسته گشت تاکه کانی حوکه گشتییه کانی مافی مرؤف به ده ست بهینن.

2. نه بوونی ده سه لات: کاتیک که مینه کان هیچ ده سه لاتیکیان له حوکمرانیدا نابیت، له و باره دا پیویستیان به پاریزگار یکردن ده بیت، به لام له هه مان کاتا که مینه ی به ده سه لات هه یه که هیچ



و كۆیه كه كه مهنه ته وهی مەسیحی تیدا نیشته جین له گه‌ل شارۆچكەى عەنكاوه كه به هەمان شیوه شارۆچكەى مەسیحی خۆیان به نمونە وەر دەرگرن.

٢-٣-١. شارۆچكەى عەنكاوه

شارۆچكەیه كه سەر به پارێزگای ههولێر، چەند كیلۆمەترێك له ناو شارى ههولێر دووره، له پووی ئابینیه وه زۆربهی پێكها تهى دانیشتوانى مەسیحین. گەشتنى ئابینى مەسیحیه ت بۆ عەنكاوه بۆ سەدەكانى سەرەتای زابینى دەگەریتە وه، له سەرچاوه كۆنەكانى ولاتى "حەدیاب" هاتوو كه تۆمى پەيامبەر له میانى تێپەرپوون له رێگا كهى بۆ هیندستان، مەسیحیه تى له حەدیاب و ولاتى "فرپى" یەكان بلأو كرده وه، ئه و كات ههولێر پایته ختى دووهمى "فرپى" یەكان بوو. به پێى بیرو پرای میژوونوسى ههولێرى "شیفازەفا"، له كتیبى "كۆرنۆلۆژیای ئه ربییل" دا ده لیت: "گەشتنى ئابینى مەسیحیه ت بۆ ههولێر له سەر دهمى 'مارئەدى' و 'مارمارى' ی ههردوو قوتابى مەسیح (سەلامى خودای له سەر بییت) بووه. یه كه م كه سیش كه له ولاتى 'حەدیاب' بووه ته مەسیحى، 'به قیادا' بووه. باوكى پووحى راسته قینه ی كلێسه ی ههولێر له چیاكانى حەدیاب له سالانى (١٠٤-١١٤ز) ده ستى كرد به گەیاندى پەيامى ئینجیل" (په ترۆس ٢٠٠٩: ٢٤٤).

شوینى سریانەكان ده شتى نهینه وا و شارى موسل و باكوورى رۆژهه لاتى سووریا، دواتر به هۆى شه ر و پێكدادان ئاواره ی هه ریمى كوردستان بوون. زمانى سریانى له سەر دهمى ئه سكه نده رى مه كدۆنى زمانى فه رمى بووه له و ناوچانه ی كه وتوونه ته ئاسیای بچووك و ولاتى فارس (ناوخۆش ٢٠١٠: ٣٧-٣٨). له هه ریمى كوردستان ئاشوورى و كلدانى

جیهان له پووی جوگرافییه وه له باكوور و باكوورى رۆژهه لاتى هاوسنووره له گه‌ل ههردوو ولاتى توركیا و ئیران و پارێزگای سلیمانى ده كه ویتە رۆژهه لاتیه وه، ههروهها روبارى زى بچووك سنوورى باشوورى رۆژهه لات و باشوورى پارێزگا كه پێك ده هینیت و له پارێزگای كهركوكى جیا ده كاته وه. له باكوورى رۆژئاواش روبارى شین له پارێزگای دهوكى جیا ده كاته وه. پارێزگای نهینه واش ده كه ویتە به شى رۆژئاوا و به شى باشوورى رۆژئاواى پارێزگا كه و زى گه و ره لیكیان جیا ده كاته وه. به و پێیه روبه ره كه ی ژماره ی دانیشتوانى به پێى ده ستەى ئامارى هه ریمى كوردستان له سالى ٢٠٢٤ سه رجه م قه زا و ناحیه كانه وه، گەشتوو ته دوو ملیۆن و سى سەد و نه وه د و چوار هه زار و پینچ سەد و بیست و سى كه س (٢٣٩٤٥٢٣). به و پێیه شارى ههولێر شارى فرهنه ته وه ییه، واته "كۆمه لگه ی دانیشتوانى ههولێر، كورد و عه ره بى ههولێر، توركمانى ههولێر، مەسیحى؛ له رێگه ی زمانى كوردیه وه قسه ده كه ن" (ناوخۆش، سه لام، ٢٠١٠: ٤٧).

كه واته له شارى ههولێر زمانى كوردى وه كوو زمانى هاوبه ش له ناو ئاخپوه رانى كه مهنه ته وه ییه كانى شارى ههولێره. شارى ههولێر شارى فرهنه ته وه ییه، چه ندى نه ته وه تیدا نیشته جى بووه، كه واته ئه وه نده زمانى جیاوازی تیدا، كورد و تورك و عه ره بى و سریانى تیدا. شارى ههولێر له پووی كارگێرییه وه له (١٣) قه زای پێك دیت: ئه مانه ن (سه نته رى ههولێر، ده شتى ههولێر، چۆمان، میترگه سوور، سووران، په واندن، شه قلاوه، كۆیه، خه بات، بنه سلاوه، مه خموور، هه ریر، پیرمام، عەنكاوه). لێره دا جگه له سه نته رى ههولێر كه توركمانه كانى تیدا نیشته جین، هه ریه ك له شه قلاوه



(۲۰۰۲) بە بەراورد لەگەل كۆي ژمارەي سالانى پيشووترى.

۲-۳-۳. ھەرمۆتە (أرموتە)

گوندىكى مەسىحىيانە، سەر بە شارى كۆيە، مەسىحىيەكانى كۆيە لە شاروچكەي كۆيە كۆنتر و ناوى گوندەكەش بە ناوى ئەو كەنيسەيە ناو نراوہ كە ناوى "ھەرمۆتە" يە. ھەرمۆتە لە پووي زاراوہوہ پىك ھاتوہ لە: كلدانى بە "ارچ" دەلین "ئەرە"، ليرەدا دوو ماناي ھەيە:

۱. ئەرەمووتى: عاردى مردى، گورستان، يان جىي مردوان.

۲. ھەرمۆتا: بە واتاي ھەنارە، كاتى خۆي رەز و باخ ھەبووہ و ميوەي وەك: ھەنار، سىو، قەيسىي زور تيدا بووہ. مەسىحىيەكانى كۆيە لە چوار بەش پىك ھاتوون: عەودال، تومى قصاب، ھەنای بگروس، لە ھەمووان كۆنتر مالى (ئوول = ئوو = وسو = يوسف) كە لە لاي ھيران ھاتوون. مەسىحىيەكانى ھەرمۆتە لە زور شوين بلاو بوونەتەوہ، وەك: (كۆيە، سلیماني، سنە، كەركوك، عەنكاوہ، بەغداد، كەرملىس) (قەشە مەتى، چاوپىكەوتن، ۱۹۷۷/۱۱/۳). كاتى خۆي كۆيە يەك مالىە ديانى لى بوو (خوشاب كۆ)، ئەوانى تر لە (ھيران، شەقلاوہ، ديانە، موسل) ھاتوون، لە ھەرمۆتە كلىسەيان كردوو لە كۆيە كلىسەيان نەكردوہ، لە پيش سالانى (۱۹۱۳) كلىسەيەكيان لە قور دروست كرد (احمد ۱۹۸۳: ۷۵).

۲-۳-۴. شاروچكەي شەقلاوہ

شاروچكەيەكى سەر بە پاريزگاي ھەوليرە، (۵۰كم) لە باكوورى ھەوليرەوہ دوورە، خوشترين ھاوينەھەواري دەقەرەكەيە، لە سەرەتاي سەدەي بىست ناحيە بووہ سەر بە قەزاي كۆيە. "شەماشە

ھەن كە لە ھەريەك لە شارەكانى "دھوك و ھەولير كە ئەسقەفییەكى كلدانى سەرپەرشتيان دەكەن و لە زاخو كلدانى و ئاشوورى ھەن، لە پاريزگاي سلیماني ئاشوورى و كلدانى ھەن" (تول ۲۰۱۰: ۱۵۷). ژمارەي دانىشتوانى عەنكاوہ بە پىي دوابين ئامارى سالى (۲۰۲۴) دەگاتە سى و دوو ھەزار و چوار سەد و نەوہد و ھەشت كەس (۳۲۴۹۸) (بروانە پاشكو).

۲-۳-۲. شارى كۆيە

قەزاي كۆيە يان "كويسنجق" يەككە لە قەزا كۆنەكانى سەر بە پاريزگاي ھەولير و كەوتوہتە بەشى باشوورى رۆژھەلاتيەوہ. زنجيرەچياكانى "ھەيبەت سولتان" لە بەشى رۆژھەلاتى وەكوو سنوورىكى سروشتى لە شارى سلیماني جياەكەتەوہ. زيي بچووكيش سنوورى باشوورى لەگەل پاريزگاي كەركوك و بەشيك لە شارى سلیماني پىك دەھينيت. بەم جۆرە ناوہراستى ھەريمى كوردستان داگير دەكات. واتە ئەو قەزايە لە پووي كارگيرىيەوہ ھاوسنوورە لەگەل ھەريەك لە شارى ھەولير و سلیماني و كەركوك، واتە لەگەل يەكەي كارگيرىي جياوازدا ھاوسنوورە، واتە قەزاي كۆيە وەكوو ئەلقە ئەو سى پاريزگايە بەيەكەوہ گرى دەدات (كۆيى ۲۰۰۹: ۳۶). لە پووي قەبارەشەوہ بە كۆنترين قەزاي شارى ھەولير دادەنريت، بۆ ئەم مەبەستەش ئەم قەزايە كۆمەليك گۆرانكارىي بەسەردا ھاتوہ لە پووي قەبارەي دانىشتوانەكەي لە سالىكەوہ بۆ سالىكى تر، لە بەشيكەوہ بۆ بەشيكى تر جياواز بووہ، كە بە ھۆي دابەشبوونى دانىشتوان بە ھەر ھۆكارىك، ياخود بە ھۆي كردنەوہي ناحيەي ديكەي وەكوو تەقتەق و شوپش گۆراوہ، واتە كۆتا ريزە: (۸%) ي سالى



دیاریان تیدا ههیه، قوتابخانهی تایبەت به خۆیان ههیه، زمانی سریانی لهو قوتابخانهدا گرنگیهکی تایبەتی پێ دراوه و مامۆستا و وانە و کاتی بۆ دانراوه و به وانەى سەرەکی دەژمێردریت.

٣-٤. زمانی کهمینهکان

٢-٤-١. زمانی سریانی

ئەو زمانەى که مەسیحییهکان پێی دەنوسن و دەخویننەوه؛ زمانی "سریانی" یە، یان "سوریت" بە واتای زمانی سریانی نوێ دیت، که له کۆندا پێی دهگوترا ئارامی، که نهتهوهکانی کلدانی و ئاشووری قسهی پێ دهکەن (تول ٢٠١٠: ١٥٧). ههروهها ههه تهراتیش به زمانی سریانی وهگرێدراوه، خودی زمانهکەش پینووسیکی گرنگی ههبووه، تهناهت پینووسی زمانی سریانی ئایینی بووه، ئەو بۆچوونەش دهگهڕێتهوه بۆ زمانی تهورات و گرنگی زمانی سریانی مەسیحی. له کۆندا به چاویکی پیرۆز تهماشای زمانی سریانیان کردووه. ههروهها دهگوتریت "تاتیان" یاخود "تهتیا" یه کهم کهس بوو که پهیمانی نوێی له زمانی یۆنانییهوه کردووه تهوه به زمانی سریانی، ئەمەش وای کردووه که ئینجیل خەلگی دیکه بهینیتە ناو ئایینی مەسیحیەت، بهمەش زمانی سریانی بووه به زمانیکی ئایینی ههموو مەسیحییهکانی رۆژههلاتی ناوهراست و چهندین ههڕیمی تر له ئاسیا و ئەفهریقا، دواتر زمانی سریانی بووه زمانیکی نیونهتهوهیی و ئایینی، واته زمانی سریانی زۆر زوو بووه هاوشانی ئایینی مەسیحی (ناوخۆش ٢٠٠٧: ٣٥).

٢-٤-٢. زمانی تورکمانی

نهتهوهی تورکمانی یهکێکی دیکه یه لهو نهتهوانهی که چهندین ساله له باشووری کوردستان نیشتهجین،

میخائیل" دهلیت: له سههرهتای سهدهی یهکهمی زاینیدا ئایینی مەسیحی گهیشتووته ئەو دهقەرە، ژمارهیهکی زۆری دهقەرەکه هاتوونهته سەر ئەو ئایینه نوێیه. له سههرهتای سهدهی حهفتهم ئایینی ئیسلام گهیشتووته ئەم دهقەرە، ژمارهیهکی زۆر له کورده ئیزیدییهکان میژووی بوونیان له سهدهی چوارهمی زاینی لهم دهقەرە بوونی ههیه که نزیکه (٤٠٠) مال دهبوون له دهربهندی شهقلاوه ژیاون. له بیستهکانی سهدهی بیستهم نزیکه (٣٠) ماله جوولهکهیهک له شهقلاوه نیشتهجی بوون، که میژووی بوونی جوولهکه له شهقلاوه دهگهڕێتهوه بۆ "سهرجۆن" و "سهنحارب" ی کورپهکهی، له فهلهستینهوه هیناویان بهسهر شار و شارۆچکهکانی باشووردا دابهشی کردوون، دواتر بۆ جاری دوهم جوولهکهکان بۆ بابل چوونهوه، دواتر له بابل بلاو دهنهوه بۆ ئیران و میژوپۆتامیا. ژمارهیهکی زۆر لهو جوولهکانه دهنه ئیسلام، ههندیکیان ههه له کوردستان دهمیننهوه تا دهگهڕێنهوه ولاتی فهلهستین (عهبدوڵا ٢٠٠٩: ٣٤٢-٣٤٣).

شاری شهقلاوه له دیزهمانهوه له بهگزاده و کرمانجهکان پیک هاتووه، دواتر له سههرهتای سهدهی بیستهم میرهکانیش هاتنه شهقلاوه و نیشتهجی بوون. ههروهکو له پێشهوه ئاماژهی پێ کراوه، شهقلاوه ههه له دیزهمانهوه به شاری فره ئایینی و یهکتر قبوولکردن و پیکهوه ژیان ناسراوه. ئەم شارە ریزهیهکی زۆر موسولمانانی تیدا، له سههرهتادا جیاوازییهکی ئەوتۆ له نیوان ژمارهی موسولمانان و مەسیحیدا نهبوو. جگه له موسولمان و مەسیحی، سی خیزانی جوولهکهش لێی ژیاون (عهبدوڵا ٢٠٠٩، ٣٤٦-٣٥١). چهند گههه کێک تایبەت به مەسیحییهکان له شهقلاوه ههه، بریتین له "بیترمه" و بهشیک له گهههکی "زیوهر". سریانی زمانی مەسیحییهکانه. مەسیحییهکانی شهقلاوه کلدانین، چهندین کهسایهتی



دووهمین نه ته وهیه به ژماره و پێژه له سه رجه می دانیشتوانی کوردستاندا که په یادبوونیان بو چهندین سه ده ده گه رپه ته وه. پیکهاته ی تورکمان زمانیکی تاییهت به خویان ههیه، که دیالیکتیکی زمانی تورکییه و دیالیکتیکی دیاریکراوی ئوغزییه (سه رچاوه ی پێشو: ۹۶). زمانی تورکی سه ر به خیزانه زمانه کانی ئالتاییه، خیزانی زمانه کانی ئالتایی خاوه ن سی لقن: تورکی و مه غولی و تونگوسین، تورکی به باوترین لقی ئه م خیزانه داده نریت. ئه م لقه سه ره رای تورکی، هه ندیک له زمانه کانی ئاسیای ناوه راست وه کوو ئۆزبه کی، قه زاقی و قرقیزیش ده گریته وه (سه نه نده جی ۲۰۱۳: ۷۴). بیگومان هه ر زمانیکیش ره گورپه شه ی خوی ههیه که ”ئوغوز له تورکیا و ئیزان و ئه زربيجان و عیراق و تورکمانستان باپیرانی تورکه کانه و ناوانی تورکمان بو سه ده ی یانزهیه م ده گه رپه ته وه، دوا ی بلا بوونه وه ی ئایینی ئیسلام له سه ده ی دهیه مدا به هوی هۆکاری بازرگانی، ئه وه بوو ناوی تورکمان جیگه ی ئوغزی گرته وه“ (مردان ۲۰۱۰: ۹۸). ژمارهیه ک له توێژه ران نیشته جی تورکمانه کان بو دوو قوناغ پۆلین ده که ن که ئه وانیش (ئیسماعیل و عوسمان ۲۰۱۲: ۸۰):

۱. شه پۆلیک که له گه ل سه ربازه جینشینه کانی عه باسی و ئه تابه گ و ته غرلبک و مه غول که ئه وان تورکمان.

۲. ئه وانیه که له ماوه ی کۆنترۆلی عوسمانی بو سه ر عیراقدا هاتوون، که په یوه ندییه کی به تین له گه ل ده وله تی تورکیا ده یانبه ستیته وه. ئه و کومه له تورکمانه ی له عیراق به زمانی تورکی قسه ده که ن موسولمانن و له سه ددا (۸۰% بو ۹۰%) ی دانیشتوانی موسولمانی سوننه مه زه ه بن، ئه و له سه ددا (۱۰% بو ۱۵%) یه که ده مینیتته وه؛ بیروباوه ری عه له و بیان ههیه. به هه مان شیوه

زانیا رییه کی باوه رپیکراو نییه له سه ر پیکهاته ی ئایینی دانیشتوانه تورکمانه کان، له وانیه له پال سوننه کانه نیوه ی تورکمانی موسولمانی شیعه مه زه ه ب بن (جینکیز و غه نی ۲۰۰۸: ۸). گروپ و لایه نه سیاسیه کانی تورکیا و تورکمانه کان بانگه شه ی ئه وه ده که ن که ژماره ی تورکمانه کان دوو ملیون زیاتره، واته له سه ددا ی تیکرای (۷،۵) دانیشتوانی عیراقن، هه ندیکیش پیمان وایه که سی ملیون و که له سه ددا (۱۱) ی دانیشتوانی عیراق پیک ده هینن (هه مان سه رچاوه: ۸-۹).

۳. سیاسهت و پلانی و هه زاره تی په روه رده سه بارهت به زمانی کوردی و زمانه کانی تر ه و هه زاره تی په روه رده به تاییهت له قوتابخانه حکومییه کانه، هه ر تاک و هه ر نه ته وهیه ک له دانیشتوانی هه ری می کوردستان ئازاده به وه ی که به زمانی دایک ده خوینیت یان نا، چونکه له پال قوتابخانه ی کوردیدا؛ قوتابخانه ی حکومی و ناحکومی و نیوده وله تی ئینگیزی سیستمی خویان ههیه، بویه له زۆربه ی قوتابخانه کان له پۆلی یه کی بنه رته ی تا کوو دوانزه ی ئاماده ی زمانی کوردی وه کوو باهه تیکی سه ره کی ده خوینریت و گرنگی پی ده دریت و تا قوتابی ده گاته خویندنه وه و نووسین و تیگه یشتن، دواتر وانه کانی تری پی ده خوینریت. له گه ل ئه وه شدا له قوتابخانه سیستمی کوردیه کانه گرنگی به خویندنی ئینگیزی ده دریت، له پال ئه مانه شدا قوتابخانه ی حکومی تورکمانی و سریانی هه ن که تاییه تن به که مینه ی نه ته وه یی هه ری می کوردستان. لی ره دا ته نها سیستمی په روه رده یی که مینه کانی ”تورکمانی و سریانی“ له پارێزگای هه ولێر به نمونه و هه رده گرین که هه ریه ک له (عه نکاوه، کویه، شه قلاوه، ناو هه ولێر) ده گریته وه. له عه نکاوه و کویه و شه قلاوه قوتابخانه ی سریانی مه سیحیه کان هه ن.



خشتهی ژماره (١)
خشتهی دووبارهبووهوه بو پرسیاره تایبهتهکان
زانباریی گشتی

رێژه	دووبارهبووهوه		
٥٦.٠%	٢	٩ سال	تەمەن
٦٦.٤٤%	١٥٩	١٢-١٠ سال	
٥٣.٢٧%	٩٨	١٥-١٣ سال	
٢٥.٢٧%	٩٧	١٦ سالی یان زیاتر	
(١٤ ± ١٧٩.٤)		(لادانی پێوانە ± ناوەندەژمێر)	
٢٥.٥٢%	١٨٦	کوردی	زمانی دایک
٨٣.٣٤%	١٢٤	سریانی	
١٨.٦%	٢٢	عەرەبی	
٧٤.٦%	٢٤	تورکمانی	
١٢.١%	٤	بازنە یەکهەم (٣,٢,١)	لەکام پۆلیت (یان بازنەیت)
٦٠.٤٨%	١٧٣	بازنە دووهم (٦,٥,٤)	
٧٥.٢٢%	٨١	بازنە سێیەم (٩,٨,٧)	
٥٣.٢٧%	٩٨	بازنە چوارەم (١٢,١١,١٠)	
٠٠.٥٠%	١٧٨	نێر	رەگەز
٠٠.٥٠%	١٧٨	می	

خشتهی ژماره (٢)

٢-٣. ئامانجی یەکهەم: دەرخستنی پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە (سریانی، تورکمانی)

رێژه	دووبارهبووهوه		
٧٣.١٥%	٥٦	هیچ کامیان	حەز دەکە ی بە کام زمان بخوینیت؟ کام زمانت خۆش دەوێت؟
٢٤.٣٦%	١٢٩	هەردووکیان	
٨٢.١٨%	٦٧	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت.	
٢١.٢٩%	١٠٤	ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	
٠.٩٣%	١١	بە هیچ شیوەیەک نایزانم.	دەتوانی بە زمانی کوردی بخوینیت؟ قسەکردنت باشە؟
٤٣.٨%	٣٠	نایزانم.	
٧٢.٢٤%	٨٨	تا رادەیهک دەیزانم.	
٧٦.٦٣%	٢٢٧	دەیزانم.	



شیکارکردنی کارهکیانی ئامانجی یهکه، بابتهی کوردی وهکوو زمانی دووهم، زمانی سریانى و تورکمانى وهکوو زمانی یهکه، به گۆیرهى ئه و دهیتایانه سههرهناج دهگهینه ئه وهى له کۆى (356) فۆرم له پرسىارى "ههز دهکهى به کام زمان بخوینیت و کام زمانت خووش دهویت؟ (56) قوتابى، واته (15.732%) ههزىان به ههچ زمان نهبوو، (129) فۆرم واته (36.24%) ههزىان بۆ ههر دوو زمان ههبوو، (67) فۆرم واته (18.82%) زمانی زگماکى خوین (زمانى یهکه) خووش دهووست، (104) فۆرم واته (29.21%) تهنها ههز به زمانی کوردی دهکه، ئه مهش ئه وه ههرده خات که رێژه که بۆ زمانی کوردی که مه، به لام ههروهک ههرده که ویت قوتابیان ههز به کۆزانیارى ههردوو زمان دهکه. سهبارته به پرسىارى دووهم، له ئه نجامى یهکه له

کۆى (356) فۆرم، سهبارته به پرسىارى "دهتوانى به زمانی کوردی بخوینیت و قسه کردنت باشه؟"، گهیشته ئه و ئه نجامى که (11) فۆرم، واته له (30.9%) نایزانى به ههچ شىوهیهک، (30) فۆرم نایزانیت، واته له (8.43%)، وه له (88) فۆرم تا رادهیهک دهیزانى، واته له (24.72%) به (227) فۆرم دهیزانن، واته له سهدا (63.76%). دهتوانین (88) + (227) کۆ بکهینه وه و رێژه کهى زیاد دهیت، واته لێردها ئاستى تیگهیشتهنى قوتابى به زمانی کوردی له ئاستى زۆر باشدايه. گرنگى قوتابیان سهبارته به زمانی دووهم (کوردی)، له ئاستى بالادايه و کارىگهرى له سهه که مه نه ته وهى شارى ههولێر ههبوو، بووته هۆى ئه وهى که له ههولێر زانینى زمانی کوردیدا بين.

خشتهى ژماره (3)

3-3. ئامانجى دووهم: ئاستى تیگهیشتهنى قوتابیان له خویندن به زمانی کوردی

رێژه	دوو باره بووه وه		
09.3%	11	به ههچ شىوهیهک نایزانم.	دهتوانیت به زمانی کوردی بخوینیت؟
43.8%	30	نایزانم.	قسه کردنت باشه؟
72.24%	88	تا رادهیهک دهیزانم.	
76.63%	227	دهیزانم.	
24.11%	40	ههچ کامیان	له کاتى قسه کردن وشهى تورکمانى یان سریانى به کار دههینیت؟
64.37%	134	ههردووکیان	
27.34%	122	کوردی	
85.16%	60	سریانى، تورکمانى	

خشته که، ئه و له کۆى (356) قوتابى، (11) قوتابى واته له (30.9%)، به ههچ شىوهیهک نایزان.

شیکارکردنی کارهکیانی ئامانجی دووهم سهبارته به وهى که "دهتوانیت به زمانی کوردی بخوینیت و قسه کردنت باشه"، به سههرنجان له



p-value	نرخي کالای سکویر	Total	زمانی دایک						
			تورکمانی	عه‌ره‌بی	سریانی	کوردی			
.000	.142 673	56	2	21	20	13	دووباره	هیچ کامیان هه‌ردووکیان	حه‌ز ده‌که یت به کام زمان بخو ینیت؟ کام زمان ت خوش ده‌وی ت؟
		7.15 %	3.8 %	5.95 %	1.16 %	0.7 %	ریژه		
		129	8	0	49	72	دووباره	ز(تورکمانی، سریانی)م زیاتر خوش ده‌ویت.	
		2.36 %	3.33 %	0.0 %	5.39 %	7.38 %	ریژه	ز. کوردیم زیاتر خوش ده‌ویت.	
		67	13	0	23	31	دووباره	به هیچ شیوه‌یه‌ک نایزنام. نایزنام.	
		8.18 %	2.54 %	0.0 %	5.18 %	7.16 %	ریژه	تا راده‌یه‌ک ده‌یزنام.	
		104	1	1	32	70	دووباره	هیچ کامیان هه‌ردووکیان	
		2.29 %	2.4 %	5.4 %	8.25 %	6.37 %	ریژه	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خوش ده‌ویت. ز. کوردیم زیاتر خوش ده‌ویت.	
.000	.87 459	11	2	2	3	4	دووباره	هیچ کامیان هه‌ردووکیان	ده‌توا نیت به زمانی کوردی بخو ینیت؟ قسه کرد ت باشه ؟
		1.3 %	3.8 %	1.9 %	4.2 %	2.2 %	ریژه		
		30	2	10	14	4	دووباره	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خوش ده‌ویت. ز. کوردیم زیاتر خوش ده‌ویت.	
		4.8 %	3.8 %	5.45 %	3.11 %	2.2 %	ریژه	به هیچ شیوه‌یه‌ک نایزنام. نایزنام.	
		88	5	6	48	29	دووباره	تا راده‌یه‌ک ده‌یزنام.	
		7.24 %	8.20 %	3.27 %	7.38 %	6.15 %	ریژه	هیچ کامیان هه‌ردووکیان	
		227	15	4	59	149	دووباره	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خوش ده‌ویت. ز. کوردیم زیاتر خوش ده‌ویت.	
		8.63 %	5.62 %	2.18 %	6.47 %	1.80 %	ریژه	تا راده‌یه‌ک ده‌یزنام.	



که بهراوردی زمانی دایک له گه‌ل هه‌ریه‌ک له پرسیاره‌کانی "حه‌ز ده‌که‌ی به کام زمان بخوینیت؟ و کامه‌ت خۆش ده‌ویت؟". هه‌روه‌ک له به‌شی دووهمدا ئاماژه به گرنگی زمانی دایک و کاریگه‌رییه‌کانی کراوه، له‌م خسته‌یه‌دا ده‌گه‌ینه‌ ئه‌و ده‌رئه‌نجامه‌ی که هه‌ریه‌ک له زمانی کوردی و سریانی و تورکمانی کاریگه‌ری ئه‌رینیان به‌سه‌ر رێژه‌کانه‌وه هه‌یه، ئه‌وانه‌ی که زمانی دایکیان ئه‌و سێ زمانه‌ بیت (کوردی، تورکمانی، سریانی)، ئه‌وا حه‌زی زمانی کوردی و خۆشه‌ویستی زمانی کوردی رێژه‌یان له به‌رزبوونه‌وه‌دایه، که ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری زمانی دایک و خۆشه‌ویستی هه‌ریه‌ک له نه‌ته‌وه‌ی تورکمان و سریان به‌راورد به زمانی کوردی دووپات ده‌کاته‌وه و به هه‌مان شێوه پرسیار "ده‌توانیت به زمانی کوردی بخوینیت؟، قسه‌کردنت باشه؟" به‌رانبه‌ر به زمانی دایک، ده‌گه‌ینه‌ ئه‌و ده‌رئه‌نجامه‌ی که ئه‌وانه‌ی دایکیان کورده، (٨٠.١%) ده‌توانن به زمانی کوردی بخوینن و قسه‌ بکه‌ن. وه ئه‌وانه‌ی زمانی دایکیان سریانییه، (٤٧.٦%) ده‌توانن به زمانی کوردی بخوینن و قسه‌ بکه‌ن. ئه‌وانه‌ی زمانی زگماکیان (یه‌که‌م) زمانی تورکمانییه، ئه‌وا له (٦٢.٥%) ده‌توانن به زمانی کوردی بخوینن و قسه‌ بکه‌ن، ئه‌مه‌ش دووپات‌کردنه‌وه‌ی زمانی به‌رامبه‌ر به (زمانی دایک) یه‌کیکه له هۆکاره‌ گرنگه‌کانی پیشکه‌وتنی زمانی کوردی و دلنیا‌بوون و ده‌سته‌به‌رکردنی ئاسایشی فره‌زمانی که خۆشه‌ویستیان به‌رامبه‌ر به زمانی هاوبه‌ش (کوردی) هه‌یه که ئه‌مه‌ش به‌ فێربوون و توانای قسه‌کردن ئه‌و راستییه‌مان بۆ ده‌رده‌خات.

(٣٠) قوتابی واته (٨.٤٣%) نایزانن و (٨٨) قوتابی واته (٢٤.٧٢%) تا راده‌یه‌ک ده‌یزانن و (٢٢٧) قوتابی واته (٦٣.٧٦%) ده‌یزانن، لێ‌روه‌ سه‌لمینه‌ری ئه‌و راستییه‌یه قسه‌کردن به زمانی کوردی له ناو نه‌ته‌وه‌ی تورکمانی و سریانی له ئاستیکی زۆر باشدایه، ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری ئاشکرای په‌روه‌ده‌ی جووتزمانی ده‌سه‌لمینیت له ماله‌وه و قوتابخانه و ژینگه‌دا، واته له پال زمانی دایکدا زمانی کوردی وه‌کوو زمانی هاوبه‌ش و فه‌رمی و زمانی زۆرینه‌ی شاری هه‌ولێر په‌راویز و فه‌رامۆش نه‌کراوه.

سه‌باره‌ت به پرسیار "له کاتی قسه‌کردنت وشه‌ی تورکمانی یان سریانی به‌کار ده‌هینیت؟"، به سه‌رنجدان به خسته‌که گه‌یشتین به‌و ئه‌نجامه‌ی که له کۆی (٣٥٦) فۆرم، (٤٠) فۆرم، واته له (١١.٢٤%) هه‌چ وشه‌یه‌ک به‌کار ناهینن. (١٣٤) فۆرم، واته (٣٧.٦٤%) وشه‌ی سریانی یان تورکمانی به‌کار ده‌هینن و (١٢٢) فۆرم واته (٣٤.٢٧%) زمانی کوردی به‌بێ هه‌چ وشه‌یه‌ک به‌کار ده‌هینن، واته زمانیکی پاراوه و (٦٠) فۆرم واته له (١٦.٨٥%) ته‌نها زمانی سریانی و تورکمانی به‌کار ده‌هینن، لێ‌رده‌ ئه‌مه‌ش کاریگه‌رییه‌کی ئاشکرای په‌روه‌ده‌ی جووتزمانییه، که کاریگه‌ری نه‌رینی له سه‌ر رێژه‌ی زمانی کوردی کردووه، واته له‌و قوتابخانه‌ که پێره‌وی جووتزمانی کاریگه‌ری لێ که‌وتوووه‌ته‌وه. خسته‌ی ژماره (٤)

٣-٤. به‌راورد‌کردنی وه‌لامی هه‌ریه‌که له پرسیاره‌کانی "حه‌ز ده‌که‌ی به کام زمان بخوینیت؟" و "ده‌توانیت به زمانی کوردی بخوینیت؟"، له‌گه‌ل جیاوازی زمانی دایک.

ئامانجی ئه‌م به‌راورد‌کردنه‌یه‌کیکه له‌و گرفتانه‌ی که پووبه‌رووی په‌روه‌ده‌ی جووتزمانی ده‌بیته‌وه،



ئه نجام

پینگه‌ی زمانی کوردی له قوتابخانه سریان‌ی و تورکمانییه‌کان تا راده‌یه‌ک کاریگه‌ری نه‌رینی د‌روست کردووه. به پیتی ده‌یتا و زانیارییه‌کان، زمانی کوردی له قوتابخانه تورکمانی و سریانییه‌کان له ئاستیکی زور باشدایه و کاریگه‌ری له سهر پیکهاته‌کانی شاری هه‌ولیر هه‌بووه. ئه‌و قوتابیانه‌ی که دوو زمان ده‌زانن، واته کاریگه‌ری جووتزمانی وا ده‌کات قوتابی گه‌شه‌ی زانیاری زمانی کوردی دوا بکه‌ویت، ئه‌مه‌ش وا نه‌بیت که زمانی کوردی نه‌زانن و له‌بیر بکه‌ن، به‌لام پیشکه‌وتنی زمان ده‌سته‌به‌ر ناکریت. زمانی کوردی له شاری هه‌ولیردا وه‌ک زمانی هاوبه‌ش له ناو ئاخپوه‌رانی که‌مه‌نه‌ته‌وه‌ییه‌کانی شاری هه‌ولیردا گه‌شه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ بینیوه، که شاری هه‌ولیر وه‌کوو کومه‌لگه‌یه‌کی فره‌زمانی چه‌ندین نه‌ته‌وه و زمانی تیدایه، وه‌کوو: کورد، تورک، عه‌ره‌ب، سو‌ریت. ئه‌و زمانه‌ی که مه‌سیحییه‌کان پیتی ده‌نووسن و ده‌خویننه‌وه؛ زمانی سریانییه‌یان ”سو‌ریت“، به واتای زمانی سریانیی نوێ دیت، که له‌کوندا پیتی ده‌گوترا ئارامی، نه‌ته‌وه‌کانی ئاشوور و کلدانی قسه‌ی پتی ده‌که‌ن. زمانی دایک یه‌کیکه له هۆکاره‌ گرنگه‌کانی پیشکه‌وتنی زمانی کوردی و دلنیا‌بوون و ده‌سته‌به‌رکردنی ئاسایشی فره‌زمانی، که خۆشه‌ویستییان به‌رامبه‌ر به زمانی هاوبه‌ش (کوردی) هه‌یه، که ئه‌مه‌ش به‌ فیربوون و توانای قسه‌کردن ئه‌و پاستییه‌مان بو‌ ده‌رده‌خات. ئاستی تیگه‌یشتنی قوتابی به زمانی کوردی له ئاستیکی زور باشدایه، گرنگی قوتابییان سه‌باره‌ت به زمانی دووهم (کوردی) له ئاستیکی بالادایه و کاریگه‌ری له سهر که‌مه‌نه‌ته‌وه‌یی شاری هه‌ولیر هه‌بووه، بووه‌ته هۆی ئه‌مه که له هه‌ولی زانیی زمانی کوردیدا بین.

سه‌رچاوه‌کان

به کوردی

- به‌ره‌می ده‌زگای زمانه‌وانیی کوردی (2024)، زمانی دایک، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولیر.
- په‌ترۆس، نوری، (2009)، شه‌قلاوه، ئینسکلۆپیدیای هه‌ولیر، به‌شی شه‌شهم میژوی کون، به‌یروت، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌درخان، به‌یروت.
- جبوری، موسلیح خزر، وه‌رگی‌رانی: هه‌لگورد جه‌لال (2017)، رۆلی سیاسی که‌مینه‌کان له خۆره‌لاتی ناوه‌راست، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی هه‌مدی، سلیمانی.
- هه‌مه‌په‌شید، ئارام عه‌بدو‌لواحید (2013)، ریزگرتن له زمانی کوردیدا، چاپی یه‌که‌م، به‌رپوه‌برایه‌تی چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی سلیمانی، چاپخانه‌ی له‌ریا، سلیمانی.
- حویزی، طاهر احمد (1984)، میژوی کویه، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی لخیر، به‌غدا.
- هه‌مه‌غه‌ریب، شالو سالیح (2017)، پینگه و پایه‌ی زمانی کوردی له چوارچێوه‌ی سیاسه‌تی زمانیدا، نامه‌ی ماسته‌ر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سه‌لاحه‌دین.
- دلشاد حامید ده‌رویش، که‌مینه‌کان، یاسا، هه‌ریمی کوردستان، چاپخانه‌ی تاران، تاران، 2017.
- سه‌رتاش، زرار عه‌بدو‌للا (2009)، شه‌قلاوه ئینسکلۆپیدیای هه‌ولیر، به‌شی شه‌شهم میژوی کون، به‌یروت، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌درخان، به‌یروت.
- سه‌نه‌ده‌چی، مه‌هدی (2013)، به‌راییه‌ک بو‌ زمانناسی میژویی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی خانی، ده‌وک.
- شه‌ریف، بی‌ریقان محه‌مه‌د (2010)، جو‌راوجۆریا له ده‌قرا به‌هدینان، زمانی پیشه‌یی وه‌ک نمونه، نامه‌ی ماسته‌ر زانکۆی ده‌وک
- شوانی، ره‌فیع (2008)، زمانی کوردی شوینی له ناو زمانه‌کانی جیهاندا، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی خانی، ده‌وک.



- ناوڤۆش، سهلام (٢٠٠٧)، ئایین و زمانناسی، چاپی یهكههه، چاپخانهی ههولیر.

- ناوڤۆش، سهلام و ڤۆشناو، نه ریمان (٢٠١٠)، زمانهوانی، بهرگهکانی چوارهه، پینجهه، شهشهه، چهوتهه، چاپی یهكههه، چاپخانهی منارهه، ههولیر.

- نه بهزه، جهمال (١٩٨٤)، بیرری نه ته وهی كورد نه بیرری قهومی رۆژه لاتیییه، نه بیرری ناسیۆلیزمی رۆژه ئاوییییه، چاپخانهی نازاد، ستۆكهۆلم.

- هینله، پۆل (٢٠٠٦)، زمان، هزر، كۆلتور، وهرگێرانی: رهحیم سورخی، چاپی یهكههه، چاپخانهی وهزارهتی پهروه رهه (ههولیر)، دهزگای تویژینه وهه بلاو كرده وهی موكریان.

- ئەمین، وریا عومه ر (د) (٢٠١١)، پیتۆكههکانی زمانهوانی، چاپی یهكههه، چاپخانهی ئاراس، ههولیر.

- پرۆژه دهستووری هه ریمی كورستان (٢٠٠٩)، چاپۆپیکهه وتن: نه ژدهت ئاكرهیی (٢٠٢٢).

به عه ره بی

- آیوب، عبدالرحمن (د) (١٩٩٦)، محتضرات في اللغة، مطبعة المعارف، بغداد.

- تول، هرمان (٢٠١٠)، الكلدو اشوريون مسيحيو العراق وايران وتركيا، ترجمة: الأب ألبير أبونا، شركة للطفيل للطباعة المحدودة، اربيل.

- جولید، ژیان، تحقيق حقوق الاقليات، رسالة ماجستير، كولون، الاينا، ٢٠٠٤.

- حجازي، محمود مهمي (١٩٧٣)، علم اللغة العربية، مدخل تاريخ مقارن في ضوء التراث واللغات السامية الناشر وكالة الطبوعات، الكويت.

- عبدالقواب، رمضان (١٩٨٥)، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجي للطباعة والنشر والتوزيع، مطبعة المدينتي المؤسسة السعودية بمصر.

- عه بدولا، رۆژان نووری (٢٠١٣)، فه رههنگی زمان و زاراهه سازهی كوردی، چاپی دووهه، چاپخانهی چوارچهرا، سلیمانی.

- عهلی، تالیب حسین (٢٠٠٥)، تیۆری سیاقی و شیکر دنه وهی واته له زمانی كوریدا، گۆڤاری زانکوی سه لاهه دین، ژماره (٢٥)، ههولیر.

- غه فوور، عه بدولا (٢٠١٠)، ئاسوورییهکانی باشووری كوردستان، چاپی یهكههه، چاپخانهی سپیریز، دهۆك.

- فه تاح، محه مه د مه عرووف (٢٠١٠)، لیکۆلینه وه زمانه وانیییه کان، کۆكر دنه وه و ئاماده كردهی: شێروان حسین ڤۆشناو، شێروان میرزا قادر، چاپی یهكههه، چاپخانهی رۆژه له لات، ههولیر.

- فه تاح، محه مه د مه عرووف (١٩٦٨)، سنوور و بنه ما و ئه ركههکانی کۆزمانه وانی، گۆڤاری رۆشنییری نوئ، ژ (١١٢)، دهزگای رۆشنییری و بلاو كرده وهی كوردی، دار الحریه للطباعه، بغداد.

- محمد، مسلم حسن (٢٠٢١)، هزری پهروه رههیی له پراگماتیکی چۆن دیودا، گۆڤاری زانکوی راپه رین.

- محه مه ده ئه مین، ئەمیر محه مه د (٢٠٢٢)، زمانی هاوبه شه له کۆزمانه وانیدا، هه ریمی كوردستان به نمونه، نامه ی دكتورا، کۆلیژی پهروه رهه، زانکوی سه لاهه دین.

- محه مه د، خه لیل ئیسماعیل و م. ی. سه عید، ته نكه عوسمان (٢٠١٢)، جوگرافیای نه ته وهه کان كورد وه کوو نمونه، چاپی یهكههه، چاپخانهی زانکوی سه لاهه دین، ههولیر.

- مسته فا، عیرفان (٢٠١٨)، بوونی نه ته وهی كورد، چاپی دووهه، چاپخانهی چه مدی، بی شوین.

- مه نوچه هر موحنی (٢٠٠٧)، دهروازههکانی کۆمه لئاسی، و: ریبوار سیوهیلی و هه ندیکێ تر، چاپی سینییه، چاپخانهی ئاراس، ههولیر.



ملخص

هذا البحث تحت عنوان (وضع اللغة الكوردية في المدارس الغير كوردية في محافظة اربيل) المدارس التوركمانية والسريانية على سبيل المثال . رسالة ماجستير مقدمة إلى قسم اللغة الكوردية والغرض من هذا البحث معرفة ومتابعة وضع اللغة الكوردية والعلاقات الاجتماعية والثقافية والقومية والدينية في المحافظة. خاصة في المدارس التي تدرس فيها اللغة الكوردية كلغة ثانية لا كلغة الأم. لأن اللغة الكوردية لها مكانة بارزة في هذه المحافظة . لان اللغة ظاهرة اجتماعية وثقافية حسب الناطقين بها واحتياجاتهم لها. وحسب مستواهم المعرفي وفهمهم المرحلي وأهمية وطريقة تعاملهم مع اللغة، وإلى أي مدى (التوركمان والسريان) ضمن لهم خطة اللغة الكوردية في المحافظة و في الأقليم بشكل عام دون المساس وتهميش بهويتهم وثقافتهم اللغوية في مجتمع متعدد اللغويات. وعند(التوركمان والسريان) الكوردية هي اللغة الثانية بعد لغتهم ، وهذا الموضوع في المراكز العالمية موضوع بحث ودراسة . لانها تقربنا إلى فهم و تحديد مشاكل الاقليات وتعد باباً من أبواب حل هذه المشاكل وتقربنا إلى نمو أفضل للتربية واللغة معا .

- مردان، نصرت (٢٠١٠)، الصمافة التركمانية في العراق بين القرنين (١٩١١-٢٠٠٦)، الطبعة الاولى، الناشر مؤسسة وقف كركوك، الطباعة و التجليد "YAYLACIK MATBAA CITI"، ئهسته نبول.

- مرعي، فؤاد (٢٠٠٢)، في اللغة والتفكير، دار الموى للثقافة والنشر، دمشق.

- نجم الدين، كرخى التي برماغ (٢٠١٢)، المواطنة الصالحة واثرها في تقدم المجتمع العراقي (اقليم كوردستان نموذجاً، الطبعة الاولى، مطبعة ئاراس، اربيل، كوردستان.

- هديسون (١٩٩٠)، علم اللغة الاجتماعي، ترجمة: محمود عياد (د.)، الطبعة الثانية، الناشر علم، القاهرة.

- يوحناياقو، منى ، مبدأ كريم التمييز، دراسة مقارنة بين الحكوك الدولية لحقوق الانسان و الدساتير العراقية، بحث منشور في مجلة القانون و السياسة، اثافته، العدد ٨، كتنون الاول، ٢٠١٠.

- Charlotte Livingstone. 2008. Second edition, Oxford Dictionaries, Newyork.

- Ferguson , ch , a.c . 1996. Sociolinguistics Perspectives, papers on Language in society edited by Thom buebner, Ocford university press, Newyork Oxford.

- unich Ammon 1989.

- www.vottawa.ca-clms lofficial - Language

- Status.

- www.merrian-webster.com- dictionary statue.

- http--www,fa.wjmira.net.

- www.asfp.cerist.dz-en-article



Abstract

The research study titled “The Status of the Kurdish Language in Non-Kurdish Schools in Erbil: The Case of Syriac and Turkoman Schools” is derived from a Master’s thesis submitted to the Department of Kurdish Language. The study aims to examine and assess the status of the Kurdish language and its sociocultural, linguistic, national, and religious significance in Erbil Governorate, particularly within schools where Kurdish is taught as a second language rather than a mother tongue. The Kurdish language holds a prominent position in Erbil, functioning as a socio-cultural phenomenon shaped by the usage, need, and proficiency of individual speakers. The study also explores the extent to which Kurdish language planning in the Kurdistan Region accommodates Turkomans and Assyrians, ensuring the protection of minority groups and supporting multilingualism without marginalizing their linguistic identities. For Turkomans and Assyrians, the Kurdish language is a second language not the mother language. This is an important aspect in the world, they have discussed it because understanding their problems and identifying them is a step to solving them, leading to more development in language and education.

Keywords: Education, Kurdish Language, Minorities, Syriac, Turkomans

